

Önyargı

Fen ve Sosyal Bilimlerde Epistemolojik Önyargı

EDİTÖR

ABDÜLVAHAB M. EL-MESSİRİ

EPISTEMOLOGICAL BIAS

in the Physical & Social Sciences

Edited By: Abdelwahab M. Elmessiri

THE INTERNATIONAL INSTITUTE OF ISLAMIC THOUGHT

IIIT Books-In-Brief Series

ÖNYARGI

Fen ve Sosyal Bilimlerde Epistemolojik Önyargı

Editör

Abdülvahab M. El-MESSİRİ

Özetleyen

Alison Lake

Türkçesi

İbrahim Kapaklıkaya

© International Institute of Islamic Thought , 2023

Epistemological Bias in the Physical and Social Sciences

The International Institute of Islamic Thought (IIIT)

Herndon, VA 20172, ABD

Posta Kodu: 669

www.iiit.org

IIIT Londra Ofisi

Richmond, Surrey

TW9 2UD, İngiltere

Posta Kodu: 126

www.iiituk.com

Tüm hakları saklıdır. Yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir bölümün çoğaltılması yapılamaz.

Bu kitapta ifade edilen görüş ve fikirler yazar(lar)a aittir ve yayıncıların görüş ve fikirlerini ifade etmezler.

979-8-89193-327-9

Seri Editörleri

Dr. Anas S. al-Shaikh-Ali ve Shiraz Khan

Dizgi: Saddiq Ali

Kapak tasarımı: Shiraz Khan

Baskı/Cilt: Step Ajans Rek. Matbaacılık Tan. ve Org. Ltd. Şti.

Göztepe Mah. Bosna Cad. No:11 Bağcılar/İstanbul

Sertifika No: 45522 Tel: (0212) 446 88 46

stepajans@stepajans.com

IIIT Özet Kitaplar Serisi

IIIT Özet Kitaplar Serisi, okuyucuya orijinal eserin içeriğine ilişkin ana fikri sunmak için tasarlanmış, Enstitü'nün temel yayınlarının kısaltılmış nüshalarından oluşan önemli bir seridir. Kısa, okunması kolay ve zamandan tasarruf sağlayan bir formatta hazırlanan rehber niteliğindeki bu özet metinler; asıl yayının dikkat ve özenle hazırlanmış genel bir çerçevesini sunmakta ve okurları asıl yayını daha yakından keşfetmeye teşvik etmesi umulmaktadır.

Abdülvahab M. El-Messiri'nin editörlüğünü ve ilk makalesinin yazarlığını yaptığı Fen ve Sosyal Bilimlerde Epistemolojik Önyargı adlı bu eser, önyargı konusundaki bir makaleler derlemesi olup, orijinali Arapça olarak IIIT tarafından yayınlanmış ve daha sonra İngilizceye tercüme edilmiştir. Bu özet versiyonu ise İngilizce tercümesinin kısaltılmış halidir.

Akademik bilginin bilim ve düşünceye ait bir Batı felsefesi olmasına rağmen Müslüman akademik dünyasının temel ve tanımlayıcı yönünü oluşturması sorunu, derlemeyi oluşturan buradaki makalelerde incelemekte ve eleştirilmektedir. İslam dünyasının sosyo-ekonomik ve dinî realitelerine aslında tamamen yabancı olmasına rağmen felsefi pozitivistimin İslam dünyasındaki bu egemenliği ve devamında bu pozitivistime ait paradigmaların, terminolojilerin ve araştırma modellerinin neredeyse tamamen benimsenmesi ve sorgulamaksızın kabul edilmesi ciddi bir sorundur. Peki bu paradigma, terminoloji ve araştırma modellerinin uygulanması ve kullanılması ne kadar doğrudur? El-Messiri'ye göre metodoloji ve terminolojideki önyargı sorunu, doğu, batı, kuzey ve güneydeki tüm araştırmacıların karşılaştığı bir problemdir. Üçüncü dünya aydınları bu problemle çok akut bir biçimde karşılaşmaktadır. Zira kendi özgün kavramsal ve kültürel paradigmaları bulunan bir kültürel ortamda yazmalarına rağmen, onların toplumlarına, tasavvurları ve düşüncelerine kendisini dayatan bir yabancı paradigmayla karşı karşıya kalmaktadırlar. Neden epistemolojik önyargılarla başa çıkmak için, bu maksada

uygun, kendi mekanizmaları, metodolojileri ve referans noktaları bulunan ve bunlara ilişkin olarak içtihad kapısını açan yeni bir bilim oluşturmuyoruz?

Bu kitaptaki makalelerde, terminolojimiz, metodolojilerimiz, araştırma araçlarımız ve kavramsal prensiplerimizde gizli önyargılardan bazılarının keşfedilmesi ve daha bağımsız ve tarafsız alternatiflerinin önerilmesi amaçlanmaktadır. Buradaki maksat Batının yaratıcı katkılarının insanî değerini küçümsemek değil, bunları nihaî referans noktası yapıp, sonra da sürekli olarak onlara “yetişmeye” çalışmanın tehlikesini vurgulamaktır.

GİRİŞ

Bu kitapta önemli ancak ihmal edilen bir akademik konu olarak "İslam dünyasının gerçeklerine yabancı olan sosyo-ekonomik-dini paradigmlar, terminolojiler ve araştırma modellerinin yaygın olarak kabulü ve benimsenmesi konusu" ele alınmaktadır. Dünyanın her yerinde araştırmacılar; metodoloji ve terminolojide önyargı sorunuyla karşılaşmaktadırlar ancak bu sorun İslam dünyasında daha da kronikleşmiştir. Araştırmacılar, belli kavramsal ve kültürel paradigmları (değerler dizesi) olan kendi kültürel çevrelerinde yazsalar bile, kendi toplum ve düşünce süreçlerine nüfuz eden yabancı (Batı) paradigmların etkisinden kurtulamazlar.

Yabancı paradigmlar ortaya çıktıkları Batı'da, özellikle ekonomik ve siyasal alanlarda görece yararlı olabilirler, ancak Batılı olmayan toplumların gerçekleriyle çoğu zaman bağlantılı olmadıkları için bir çarpıtma etkisine sahiptirler. Kendi belirli varoluşsal ve tarihsel durumlarına özgü paradigmları ve önyargılarından uzaklaşan aydınlar bu süreçte Batı paradigmlarını benimserler ve kendilerini Batının bakış açısıyla değerlendirmeye başlarlar. Olası epistemolojik etkilerini tam olarak bilmeden bu yabancı paradigmları ve bakış açılarını benimseyen tüm toplumlar için bu paradigmlar bir tehdit teşkil eder.

Milliyetçilik fikrinin rağbet görmesi, kapsamlı ve metodolojik çalışma zeminine dayanmayan kimlik ve kültürel özgünlüğe dair yorumları arttırmıştır. Kendi mekanizması, metodolojileri ve nihai referans noktalarıyla içtihat veya yoruma açık ve epistemolojik önyargıları giderecek yeni bir bilim kurularak, İslam dünyasındaki sosyal bilimlerde tarafsızlık sağlanabilir.

Önyargı, bir paradigma altında yatan gizli değerlerin ve araştırmacıları yönlendiren metodoloji ve prosedürlerin kombinasyonudur. Bazen modeller ve kavramsal benzetmeler şeklinde olan bu değerler araştırma metodolojileri ile bağlantılıdır ve onlardan ayrılması çok zordur. "İlerleme", döngüsel tarih hareketiyle belir-

li bir noktaya giden düz bir çizgi şeklindeki tarih hareketini karşılaştıran bir metafora işaret eder.

Birçok üstü kapalı epistemolojik metafor, Batı'dan hazır bir şekilde önyargılı olarak gelir, araştırma ve düşünce özgürlüğünü kısıtlar. Epistemolojik önyargıları tanımlayarak ve adlandırarak alternatif bir paradigma oluşturabiliriz. Bu kitaptaki vakalar üzerindeki çalışmalar konuyu ele almakta ve belirli alanlardaki gizli önyargıları keşfedip örneklendirerek bunların işleyiş tarzlarına, araştırmaları yönlendiriş biçimlerine açıklık getirmektedir. Yerleşik önyargılar nedeniyle göz ardı edilen, ancak yeni bir paradigmayı açıklayan ve yeni bir metodoloji yoluyla fark edilebilen örnekler vermektedir.

Bu çalışmalarda araştırmacılar, kendi önyargılarını tanımlayıp Batı kültürü ve onun epistemolojik paradigmatlarıyla ilgili araştırmaları çoğaltmak amacıyla onların yerine alternatifler sunuyor. Bu alternatif paradigmatlar, mevcut paradigmatların yerini almak zorunda değiller ama Müslüman toplumların araştırılması için daha karmaşık araçlar işlevini göreceklerdir. Ayrıca yeni paradigmatların var olanlara değer katması ve onları modern Batılı varsayımlara dayalı kapalı paradigmatlardan açık uçlu evrensel paradigmatlara dönüştürerek parametrelerini genişletmesi beklenmektedir. Bağımsız bir Müslüman paradigmatı, Batı kültürünün değerlerinin reddi anlamına gelmemektedir. Bu yeni paradigma, ilerleme kavramının parametrelerini genişletebilir ya da ondan tamamıyla vazgeçebilir. Daha komplike ve objektif bir gözlem yolu geliştirilebilir ve İslami araştırmacıların Batı yanlısı metodoloji ve araçları kullanma problemini ele alabilir.

Bu kitap önyargıları çürütmenin yaratıcı, devrimci karakterini vurgulamak ve okuyuculara önyargıları aşmaları konusunda yardımcı olmayı amaçlıyor. Önyargı biliminin (fıkhnın) özgün, istisnai ve insani olanına destek olması; yapısökümcü, soyut, genel ve insanlık dışı olana karşı savunmaya katkıda bulunması umut edilmektedir.

Birinci Bölüm
**İçtihat Kapısı:
Epistemolojik Önyargı Araştırmasına Giriş**

Abdülvahab M. el-MESSİRİ

İnsan yaşamı jestler, mimikler, davranışlar, olaylar ve diğer binlerce sıradan kanıksanmış eylemden oluşur. Nefes almak gibi istem dışı işlevlerden ayrı olarak, her eylem bilinçli ya da bilinçsiz yapılan seçimlerin önemli birer sonucudur ve kişinin kültürünü ve algılarını yansıtır. Toplum ya da bireyin gözünden, örneğin manevi çöküntü her şeyi bir yenilgi ve yıkım göstergesine dönüştürebilir, aynı zamanda başka bir toplum ya da birey için iç dinamizm veya bir başka ifadeyle maneviyatın güçlü olması, aynı objeleri birer zafer işaretine dönüştürebilir. Böyle bir örnek, önyargının önemini ve değişkenliğini gösterir.

İnsanların her bir davranışı kültürel bir önem taşır ve aynı zamanda bazı epistemolojik paradigma ve perspektifleri temsil eder. Paradigma; zihinsel soyut bir resim, hayali bir yapı, zihinsel yapılanma ve yapısöküm sürecinde şekillenen gerçekliğin sembolik bir temsidir. Zihin, gerçekliğin bazı özelliklerini bir araya getirir, bir kısmını reddederken diğerlerini tutar; öncelik sırasına ve gerçeğe karşılık gelecek şekilde yeniden düzenler. Doğası gereği paradigma, temel unsur olarak gördüklerini abartır ve diğer tüm unsurları önemsizleştirir. Her paradigmanın, kendi içsel kriterleri, inançları, hipotezleri ve yanıtlarıyla epistemolojik bir boyutu vardır.

Belli bir bakış açısının savunması olarak önyargı, seçici insan aklı ve onun algı süreciyle ilgilidir. Önyargı dil ve kültürle organik bir ilişki içinde ve dile özgüdür. Bu nedenle dilde önyargı kaçınılmazdır ve bu, insanın eşsizliğinden, seçme özgürlüğünden doğmaktadır. Önyargı kaçınılmazdır ancak, mutlak değildir. Tüm sınırlılığına rağmen dil, önyargıları aşmaya yardım edecek başarılı

iletişimler kurabilir ve belli kültürel deneyimlerden kaynaklansa bile epistemolojik paradigmlar inşa edebilir.

Bazı önyargılar açık ve bilinçli iken bazıları da örtülü ve bilinçsizdir. Açık önyargı kendisini bir propaganda tarzında ortaya koyar. Bu tür propagandanın muhatapları da zaten bu iddialarla kendilerini özdeşleştirmiş kimselerdir. Buna karşın gizli önyargının muhatabı, bu önyargıdan farkına varmadan etkilenir. Ancak bilinçli önyargının örtülü bir şekilde sunulduğu, alıcısının farkına varmadığı durumlar da vardır. Bilinçsiz önyargılar, kişinin tüm ilkelere ve öncelikleriyle bir epistemolojik sistemi içselleştirmesi ve farkına varmaksızın dünyayı yalnızca o sistem aracılığıyla görmesi durumunda ortaya çıkar.

Batı kültürel paradigması lehine önyargı, dünya çapında en yaygın önyargı türlerinden biridir. Mirasımızı terk edenler; bunun ne anlama geldiğini fark etmeden ve herhangi bir miras ve kültürü yapıcı ve eleştirel bir şekilde araştırmadan aldılar. Baştan beri bu kültürel şekillenme ile şiddetli bir çatışma içine giren İslam dünyası sonunda Batı emperyalist güçleri arasında bölündü. Son dönemlerde, Batı'yı yakalama düşüncesi İslam dünyasının da dahil olduğu üçüncü dünya ülkelerindeki tüm sözde diriliş projelerini harekete geçirdi. Bu durum, dirilişi Batı düşünce ve teorilerinin ithali ve Batı kültürel paradigmasının benimsenmesi olarak anlayan seküler liberal düşüncede açıkça görülüyordu. Bu sebeple, Müslüman toplumlar, Batılı paradigmların standartlarını yakalamak için yeniden düzenlenmeliydi.

Bu reform çabaları, Arap entelektüellerin Batı mirası lehine önyargı oluşturup kendi miraslarını reddetmelerine neden olmuştur. Bu entelektüeller, önemli makamları işgal ettikleri ve değerler sistemini Batı çizgisinde yeniden şekillendirerek Batılı paradigmların yayılmasına aracılık ettikleri için tehlikelidirler. Kültürel bir paradigma, bir değerler sistemi içeren tam bilişsel bir paradigmanın somutlaşmış halidir. Faydacı, rasyonel ve materyalist modern Batı paradigması, Batı'daki örneklerinin ve çoğu bilimlerin, bilginin ve insan davranışlarının altında yatmaktadır. Bu materyalist paradigma en baskın olan paradigmadır. Çünkü Batı emperyalizmi, kendi paradigmasının evrensel olduğu yanlışlığına yol açarak paradigmasını küreselleştirdi ve onu çok sayıda topluma empoze etti.

Bu paradigma, evrenin aşkın (insanın aklını aşan) değil içkin (özünde olan) olduğu, Tanrı'nın hiç varolmadığı, varsa bile insan-
noğlunun epistemolojik, ahlaki, semiyotik veya estetik sistemleri ile hiçbir ilişkisinin bulunmadığı merkezci varsayıma dayanır. Bu varsayım "yaratıcı-yaratılan" ve bu ikilemin Batılı zihnindeki indirgemesi olan "tabiat-insan" ikileminin ortadan kaldırılmasına yol açmaktadır. Bir başka deyişle, "geleneksel aşkınlık metafiziği"nin yerini "içkinlik metafiziği" almıştır. Bu yüzden insanlar maddi ve doğal düzenin ayrılmaz bir parçasıdır. Bu görüş manevi ve insani olan aleyhine, maddi ve tabii olan lehine önyargı ürettiği gibi; duyularla algılanabilir, ölçülebilir ve sayılabilir olan lehine; algılanamayan, nitel ve ölçülemeyen aleyhine ön yargı üretir. Batı toplumları, bu evrensel ve evrimsel, tek yönlü ve doğal sürecin zirvesi kabul edilir. Bu nedenle Batılı toplumların taklit edilecek modeller olduğu ileri sürülür. Ancak bu tür birçok varsayımın geçersiz olduğu kanıtlanmıştır. Doğal kaynakların sınırlı, insan aklının ise bir son noktası olduğu keşfedilmiştir.

Bazı mekanizmalar bu türden önyargıların aşılmasında bize yardımcı olabilir. Öncelikle önyargının kaçınılmaz olduğunu bilmek, onun üstesinden gelme noktasındaki ilk adımdır. Önyargıyı keşfetmedeki kuramsal çabamız, Batı felsefesinin teorik yapısını tamamen kapsmalıdır. Daha radikal ve kapsamlı bir bakış açısı, tek bir tarihsel ya da kültürel yolun olmadığı varsayımına dayanmalıdır. İnsanlığı, toplumu ve doğayı anlamamızı derinleştirebilecek farklı medeniyetlerden, kültürel ve entelektüel geleneklerden yararlanmamız gerekir. Önyargıları giderirken insanlığın geçmişindeki tüm deneyimlerinden yararlanmalı ve Batı deneyimlerini de dışlamayan alternatif paradigmlar sunmalıyız.

Önerilen alternatif paradigma ve bilimsel yaklaşım bizim doğal İslami mirasımızdan kaynaklanmalıdır. Kapsamlı bir teori doğrultusunda çalışmak; insanı maddeye indirgmeden, doğayla iç içe, fakat aynı zamanda ondan bağımsız ve insanın evrende işgal ettiği merkezi yerin farkında olmak, üretici olmak, tam olmayan kesinliğe ve sürekli içtihadı imkan tanımak şeklinde sıralayabileceğimiz noktalar alternatif paradigmanın özelliklerindedir.

İkinci Bölüm
**Batı Sosyal Düşünce Ekollerinde Önyargı:
Kalkınmanın Başlangıç Noktası Olarak
Kendi Mirasımız**

Adil HÜSEYİN

Arap ve İslam dünyası, entelektüel ve teorik seviyelerdeki geleneksel kavramlarımız ve görüşlerimizi eleştiri açısından gözden geçirme aşamasına girmiştir. Sosyal bilimler, aydınlarımızı kendi eleştirel gözlemlerini oluşturmaktan alıkoyan mevcut teorilere uzun süre bel bağladı, güvendi. Epistemolojik alanda, Aydınlanma kavramlarının egemen olması, sosyal işlerde "sekülerizm" in, dolayısıyla seküler ilerleme kavramının yaygınlaşması anlamına gelmişti. Batı yaklaşımı sosyal bilimleri ve tabiat bilimlerini birleştirmeyi amaçladı ve biz Doğulular da aynı yaklaşımı benimsedik. Oysa sosyal bilimlerin; objektif, evrensel, güvenilir ve bilimsel bir akademik geçerliliğe sahip olması için, tüm toplumlarda ve her birinin tarihinde var olan sağlam bilgilere dayanmaları gerekirdi.

Batılı sosyal bilimlerin sınırlı kapsamında, teorik modeller büyük ölçüde emek sermaye çatışması, seküler kavramlar ve maddeci ilerleme fikirlerine odaklandı. Batı medeniyetinin çağdaş dönemlerde karşılaştığı sorunlar ve zorluklar, Batı medeniyetinin ekonomik ve sosyal şartlarında artık çözüme kavuşturulamaz. Bu konu aslında henüz tam olarak incelenmemiş ve analiz edilmemiş bir olgu olarak durmaya devam etmektedir. Batı deneyiminden farklı sorunlar ve zorluklarla karşılaştığımız için Batı'dan farklı düşünce ekolleri ve metodolojileri geliştirmemiz gerekmektedir.

Son iki asır boyunca savunulan standart tezler, klasik bilimin Yunan felsefesi ve biliminden doğduğu ve aslında Avrupalı olduğu yönündedir. Uluslararası ticaret, liberalleşme ve kalkınma modelleri, üstün gücün (Batı) ekonomik bakımdan belli bir uluslararası

iş bölümüne bağımlı olan “dünya düzeni”ne egemenliğini gerektirmekte veya haklı göstermektedir. Aynı kalıp, sosyal ve siyasal “bilimler”de de tekrarlanmaktadır. Batı dışındaki bütün sosyal örgütlenme ve siyasal yönetim biçimleri önemsiz görülmekte, yenilenme ve kalkınmayı gerçekleştirebilme kapasitesinden yoksun olarak değerlendirilmektedir. Sonunda bu yaklaşım, siyasal ve sosyal düşünce ekollerini emperyalizmi haklı çıkaran bir dogmaya ve Batı hegemonyasının dayatılması için bir araca dönüştürmektedir.

Doğu toplumlarındaki sosyal bilimlerin bağımsız uygulayıcıları, Batı sosyal teorilerindeki entelektüel bağımsızlığı ithal etme konusunda gittikçe daha temkinli davranmaya başladılar. Bu eleştirel görüş, Batı araştırmalarının bizim tarih ve mirasımıza ilişkin önyargılarının tespit edilmesiyle daha da güçlenmiştir. Birçok deneysel çalışma, başarılarımızın gerçek değerini ortaya koymuş ve kendi tarihsel akışımızın karakteristik özelliklerinin bazılarını belirlemiştir. Artık genel eleştirel yaklaşım tarafından da desteklenen ve deneysel sonuçlara dayanan bağımsız bir teori-pratik tercih edilebilir.

Batılı düşünce okulları, kendi doğası gereği insanların dünyevi olduğunu doğrulamıştır yani insanlar fiziksel kişisel çıkarlarını diğer tüm düşüncelerin üzerinde tutarlar. Bu bakış açısı, bu maddi çıkarı tatmin etmenin bir yolu olarak teknolojik ve endüstriyel gelişmeyi vurgular. Bağımsız bir teori-pratik ya da kendi kendimize yenilenmemize esas olacak bir teorik temelin inşası sürecinde, bazı Batılı teorik yapıları da kullanmayı reddetmiyoruz. Ama bu, Batı’ya özgü olanı evrensel ölçekte ele alınabilecek olandan ayırt etmek için Batı’nın dağarcığında var olanların tasnifini gerektirmektedir. Bu süreç, kavramların yaygın Batı doktrini ile açık veya örtülü ilişkisini keşfetmek ve bizim yaygın doktrinimizle ne kadar uyumlu olduğunu belirlemek üzere incelenmesini gerekli kılmaktadır. Örneğin, “ekonomik insan” ve “emek-değer” gibi birçok kavram sekülerizmle ilgili olduğundan kendi ekonomik sistemimizle ve toplumumuzla uyumlu olmayabilir. Bizim toplumumuzun temel etkeni ve son referans noktası esas olarak İslam’dır. Geleceği İslam ve onun kültürel mirasının etkisi altında planlamak bağımsız teorileştirmenin ya da çağdaş fıkıh ve içtihadın sorumluluğudur.

“Baskın ve hükümler uluslarla olan ilişkilerde kendine güvenmek”, gelişmekte olan ülkelerin bağımsız ekonomik ve kültürel gelişimine ilişkin en önemli değerdir. Bu hedefin ciddi olarak benimsenmesi ve uygulanması hayatın her alanında radikal bir devrim anlamına gelecektir. Tüm ekonomik kalkınma uygulamalarının bu süreçle uyumlu olması ve buna uygun yapılandırılması gerekmektedir.

Temel ihtiyaçların nihai bağımsızlık hedefi gözetilerek giderilmesi stratejisi, şu altı ilkeyi bütünleştirecektir: Dış dünya ile ilişkiler; kendine yetme; bağımsızlığı desteklemede devletin rolü; ekonomik cari fazlayı yaratacak değerleri azami seviyeye çıkarma stratejisi; adil gelir dağılımı; karmaşık bir süreç olarak kalkınma şeklinde sıralanabilir. Kalkınmanın sosyal yönü kitlelerin harekete geçirilmesine dayanır. Bu bağımsız kalkınmayı gerçekleştirmedeki asıl araçlarımız, belli bir toplum içindeki farklı ve rakip enerjileri uygun kurumlar aracılığıyla hareket ettirmek isteyen toplumsal eylem anlayışıdır.

Büyük devrimleri ve dirilişleri, genelde sağlam bir doktrin ateşler. Hiç kuşkusuz İslam, özellikle böyle bir doktrini temsil etmektedir. Bağımsızlık modeli; kültürel, siyasal ve ekonomik cephelerdeki büyük güçlerle sürekli bir mücadele gerektirmektedir. Bu mücadelede, somut boyutları, seçkin kurumları ve bizim çıkarlarımızla radikal biçimde çatışan özellikleriyle dış düşmanlara karşı verilen bir mücadeledir ve yüksek bir moral gerektirir. Asıl ve büyük mücadele, kendimizle yapacağımız mücadeledir.

Üçüncü Bölüm

Siyasal Kalkınma Teorileri: Siyasal Bilimlerde Önyargılı Söylem Örneği

Nasr M. ARİF

Her türden bir akademik çalışma, araştırmacının zihninin şekillendiği ve yetiştiği toplum kültürünün dışı vurumudur. Bu nedenle, birbirlerinden bağımsız değildirler ve tam olarak ayrılamazlar. Epistemolojik girdiler, yer ve zaman ile sınırlıdır. Bu nedenle insani düşüncüyü zaman, mekan ve insanlığın mevcut potansiyelleri çerçevesinde tanımlamak gerekir. Ben-merkezli bir zemin üstünde şekillenen önyargı kavramı, "öteki"nin tarih, varoluş veya bilgi çerçevesinden dışlanarak gerçek kimliği yerine, önyargılı benliğin şartları ve hedeflerine uygun bir başka kimliğin konulmasını gerektirmektedir. Bu anlayış çerçevesinde önyargının; sosyal, ekonomik ve kültürel kalkınma alanlarındaki tüm ilgili teorileri kapsayan siyasa l kalkınma teorilerini taraflı ve dışlayıcı kılıp kılmadığını ya da bu teorilerin farklılıklarına rağmen evrensel ve çoğu toplumda uygulanabilir olup olmadığının görülmesi, araştırmacının hedefleri arasındadır.

Bilim, ayrıntıları veya coğrafi konumlarına bakılmaksızın, özgün insani veya doğal olguları araştırmasıyla ayırt edilir. Batı düşüncesine göre bilim, varlıkların gerçek ve nesnel durumuyla ilgilenen entelektüel bir faaliyettir. Batı sosyal bilimlerinin kökleri ve gelişiminin yakından incelenmesi ise, bu bilimlerin insan gerçekliğinin anlaşılması ve kontrolünde "en iyi yaklaşımın kendi yaklaşımları olduğu" düşüncesini gösterecektir. Rönesans'la birlikte, Batılı olmayan toplumların araştırılmasına odaklanan ve düzenli olarak gelişen bir akademik eğilim doğmuştur. Bu tarz çalışmaların amacı akademik görünebilir, ancak Batı sosyal bilimlerinin araçları, yöntemleri ve söylemindeki gelişmelere rağmen, toplumları araştıran disiplinler hâlâ kusurludur.

“Batılı olmayan dünya”yı araştırmaya odaklanan Batılı bilimler, teorilerinin ardındaki siyasal hedeflerle uyum içindedir ve bu hedef nihayetinde Doğu’yu tamamen kontrol edebilmek için Batı’yı Doğu’dan ayırmayı amaçlıyordu. Antropoloji, Batı dışı dünyayı kontrol etmeye çalıştı ve onların kültür ve medeniyetini baltalamak suretiyle Batı kültürünün bir parçası haline getirmeye çalıştı. Batı, Doğu’daki ve diğer bölgelerdeki sınırlarını genişletmeye başladığında, sömürgeleştirdiği halkların âdetlerini, değerlerini, davranış kalıplarını, dinlerini ve kültürel sistemlerini anlamak ihtiyacı hissetti. Bu nokta da antropoloji devreye girdi. Bu yüzden “öteki”nin, özellikle İslam veya dindar Doğu anlamına geldiği bir zamanda oryantalizm ortaya çıktı. Bunu, Batılı olmayan ülkelerin Batı dünyasının doğrudan (sömürgeci) hegemonyasından kurtulduğu dönemdeki farklı kalkınma teorileri izledi. Sonuçta: Fikirler ve mallar yoluyla olmak üzere yeni bir egemenlik tarzıyla birlikte diğer toplumlar tarafından izlenmesi gereken ideal, insani ve sosyal model olarak Batı’nın değerleri, yaşam tarzı ve kurumları yüceltildi. Böylece Batılı olmayan toplumların, gösterilen adımları izlemesi ve Batı medeniyeti çerçevesinde davranması bekleniyordu. Bu nedenle, Batılı olmayan toplumları araştırırken, Batı toplumlarının araştırılmasında kullanılan analitik kategorileri kullanarak incelemek saygın akademilerin ilkeleriyle bağdaşmadığı öteki toplumları araştırmak için bağımsız bilimlere ihtiyaç duyulmuştu.

Batının toplumsal modeli, bu en basit etnik bakış açısıyla, tüm insanlığı “biz” ve “ötekiler”e indirgemiş, “üstün” ve “aşağı” ırklar olarak sınıflandırmıştır. Bu yaklaşım, etkili kriterler veya analize dayalı bir temeli olmadan muğlak kavramların “diğer” toplumlar için kullanılmasına yol açmıştır. “Doğu”yu bu yöntem ile bu şekilde tanımlayanlar, farklı uygarlıklar ve kültürleri ciddi bir şekilde basitleştirmeyi göze alıyorlar. Bu yaklaşım, “öteki”ni; geri kalmış, ilkel, tarımsal, sanayileşmemiş ve üçüncü dünya ülkesi şeklinde tanımlamayı da beraberinde getirdi. Onlara göre öteki ülkelerin tarihi ya da kültürel ilişkileri bulunmamaktadır ve bütün özgün farklılıklarına rağmen Batı tarafından zorla tek bir sınıfta kategorize edilmişlerdir.

Oryantalizmin ortaya çıkışından bu yana, Batılı düşünürler, bilinçli ya da bilinçsiz kendi toplumlarının deneyimini “Batılı olmayan dünya”ya şu şekillerde yansıtmaktadırlar: Tarihi antik, ortaçağ ve modern çağa ayırarak, Batı siyasal bilimlerinin ürettiği dev-

let kavramını yücelterek, toplumların tarihin aşamaları boyunca doğrusal bir kalkınma gösterdiğini ileri sürerek ve Batı idealleriyle hedeflerini diğer insan modelleri üzerine yansıtmak suretiyle dayatmaktadırlar. Bu ben-merkezci önyargı, "öteki"nin varolma hakkını yok sayarak onu bilim ve tarih sahnesinden atmak için çabalar. Önyargılı bilim kendi kategorilerini, kavramlarını, metotlarını dayatır. Eğer siyasal üzerine yazılmış eserleri genel olarak incelersek; uzlaşma ve yerine koyma sürecinin geleneksel kültür, kurum ve ekonomilerin yerine modern olanlarının geçirilmesini vurguladığını görürüz.

Önyargı, genellikle akademik çalışmaların analiz yöntemini, yorumlama tarzlarını ve bulgularını belirlemektedir. Bu nedenle, tarafsız araştırmacı asla önyargıyı tanımlayamaz, etkisiz hale getiremez veya etkilerini ortadan kaldıramaz. Önyargının tanımlanması ve etkisizleştirilmesi, sosyo-politik fenomenler ile uğraşırken iki temel değerlendirme metodunu içermelidir. Siyasal kalkınma teorilerinde önyargının belirlenmesi, değişimin ve sosyal evrimin özüdür ve bu süreç metodolojik bir yaklaşım gerektirir.

Eğer araştırmacı bu yaklaşımları uygularsa, bir sonraki adım, kendi çalışmalarındaki önyargıları etkisizleştirmektir. Bundan geriye sadece bilim adamlarının ve öğrencinin ahlakını öğrenerek kontrol edilebilecek temel bir faktör kalır. Bu da bilimsel araştırmaların mutlaka dürüstlük, ahlaklılık, adalet ve doğruluk kriterlerine bağlı kalması gerektiğidir.

Dördüncü Bölüm
Sosyal Bilimlerde
Modernleşme Batılılaşmaya Karşı:
Psikoloji Örneği

Refik HABİB

Günümüz toplumları her yerde teknolojik performanslarını ve bilimsel faaliyetlerini güçlendirmeye çalışmakta ancak bilimsel kavramlar ve yöntemlerin sınanmasından çok performansa yoğunlaşmaktadırlar. Üçüncü dünya ülkeleri bilimi ilerleme ölçütü olarak kullanmaktadır ve Müslümanların ilerleme isteği daha gelişmiş diğer toplumlarda yaygın olan bilimsel kalıpların özümsemesi veya taklit edilmesiyle tatmin edilmektedir. Gelişmiş toplumlar tarafından kabul edilen bilimsel paradigmlar çevreyi, dünyanın o bölgesinde yaşayan insanlar için kabul edilebilir bir tarzda değiştirme yeteneğiyle meşruiyet ve önem kazanmaktadır. Gelişmekte olan diğer toplumlarda ise, bilimsel yenilikler onlara eşlik eden yaşam tarzları ve ideallerle insanların hayatlarına sokulmakta, böylece ithal teknolojiye bağımlılık daha da artmaktadır. Oysa bilim başlı başına bir amaç olarak değil, çevreyi değiştirerek yaşam kalitesini arttıracak bir araç olarak algılanmalıdır.

Taklit asla orijinalin yerini tutmaz. Müslüman ülkeler modern bilimin biçimsel ve pratik yönlerini ithal edebilmişler ancak pozitif sosyal rolünü kavrayamamışlardır. Başkalarını taklit ederek, kendilerini gerçek ilerlemenin temel bir yönünden, İslami kültürel kimliği yansıtan yeni bilim modelleri ve yaşam tarzlarını geliştirme yeteneğinden yoksun bırakmışlardır.

Batı'da felsefe ve teolojinin gerçek ilerlemesi, Batılıların İslam dünyasından transfer ettikleri düşünceleri özümseyerek geliştirmeleriyle mümkün oldu. Müslüman dünyası ise günümüzde hâlâ Batılı kültürlere ve fikirlere hayranlık duymanın ötesine geçe-

memiştir. Ancak bu “öteki” hayranlığı, hoş karşılandığı dönemi tamamlamış, taklit aşaması etkisizleşmiş ve sadece, mevcut geri kalmışlığı sürdürme işlevi görmektedir. İslam dünyası, uzun bir süre boyunca pek çok yabancı kavram ve değeri gönül rahatlığıyla kabul ederken bu arada kendi kimliğini yok etti ve sağlam değerlendirme ve yargılama için sahip olduğu kendi gerçek kriterlerini kaybetti.

Modern bilimlerin birbirini izleyen sıçramalarla ilerlediği bir dönemde, Müslümanların sürekli olarak yeni teknolojiler edinme ihtiyacı içinde olması doğaldır. Fakat bilimin, hatta sosyal bilimlerin herhangi bir ürün gibi ithal edilip tüketilmesi önemli riskler içermektedir. Zira, fizik ve kimya bulgularına dair bilgiler bir toplumdan diğerine göreceli bir güvenle aktarılabilirken, sosyal olgulara dair bilgiler aynı şekilde aktarılamaz. Yabancı bilgileri benimseme ve uygulama, kökleri kendi toplumuna dayanmayan bir yaşam şekli ve sosyal gerçekliği benimsemeyi gerektirir. Sosyal bilimlerde bu risk daha fazladır, çünkü Müslüman ülkeler hem bilimsel bilginin işlevlerini ve uygulamalarını hem de bütün bir yapıyı benimserler. Oysa psikolojik ve sosyolojik araştırma bulguları, bir toplumdan diğerine aktarıldıklarında önemlerini kaybederler.

Araştırma için kullanılan kriterleri veya kavramları amaç olarak önyargısız bir şekilde kabul etmektense onları sadece dikkate almak daha uygun olacaktır. Bilimsel tarafsızlığın ütöpik doğası hakkındaki mevcut fanatizm, bilime yönelik, özellikle belli bir Müslüman yaklaşımı oluşturma girişimlerini ciddi eleştiriye tâbi tutmaktadır. Sosyal bilimler kolaylıkla kültürel, davranışsal ve ahlaki bağlılığı güçlendirmede etkili bir araca dönüşebilir.

Özellikle üçüncü dünya ülkelerinde Amerikan modelinin benimsenmesi, gelişmekte olan toplumlarda Amerikan değerlerinin güçlenmesiyle sonuçlanır. Medya tanıtımı ve ekonomik egemenlik başarısızlıkla sonuçlanabilirken, ithal edilen bilimsel uygulama programı başarıya ulaşabilir. Sonuç parçalara ayrılmış rekabet, girişkenlik ve üretkenlik yoksunu bireyci bir toplum görüntüsüdür.

Muhammed Şakrun’a göre, ithal edilen bilimler kolektif bir varlık olan Arap bireyini rekabetçi bireylere dönüştürmeye çalışır. Bu durum Arapları ithal edilmiş bireysellik yararına kendi “kolektifliklerini” terk etmeye zorlayan bir ikilem yaratmaktadır. Diğer

yandan, radikal deneysel yaklaşım her topluma kendi entelektüel ve kültürel eğilimlerine, değerlerine, normlarına ve ahlaki yargılarına göre yaklaşabilir.

Arap toplumları hâlâ bilimsel ilerlemenin erken aşamalarından birisindedirler. Radikal değişimlerle hızlı bir iyileşme programına ihtiyaçları vardır. Çoğu Doğu toplumunda var olan anlaşmazlıklar, ideolojik olmaktan ziyade günlük yaşamın gerektirdikleri ve her toplumda yerel farklılık gösteren çevresel sistematik ayrıntılarla ilgilidir. Kültürel ilerleme ve gelişme, sosyal yapı içindeki bilimsel devrimlere bağlı olan entelektüel ve ideolojik yaratıcılıktan doğar.

Yabancı bir kaynaktan bilim aktarırken, Arap dünyası statik entelektüel çerçeveleri kopyalamaktadır ve onlara ilk bulanlardan daha fazla değer vermektedir. Arap dünyasında, psikoloji merkeze bireyi koyar. Ancak, birçok ögesini kopyaladığımız Amerikan psikolojisi, bu aşamadan sosyal ve tarihsel vurgunun karakterize ettiği yeni bir aşamaya geçmiştir. Mantıksal olarak psikoloji, ithal edildiği ülkelerde gelişmelidir. Çünkü yeni sosyal çevreyle başa çıkabilmek için psikolojinin önemli ölçüde değiştirilmesi ve yeniden formüle edilmesi gerekir. Ancak fiili durum böyle değildir. Kutsanan deneysel nesnellığe bağlılık ve ideolojinin çöküşü sorunu, Arap dünyası ve üçüncü dünya ülkelerinde bilimsel hareketin durmasıyla sonuçlanmıştır.

Değişim için yeni bir dinamik bakış açısı ve ciddi girişimler gerekmektedir. Böyle bir sürecin aşamaları kabul edilebilir ve uygun bir çözüme götürecek radikal zihinsel operasyonlar seti şeklinde görselleştirilebilecek önemli girişimlerdir.

Bu süreç İslam dünyasında; mevcut bilimsel ve entelektüel erişkinlik ve de kültürel fanatizmin aşıldığı; kendi kavram ve yöntemlerinin geliştirilip onların teorik metot ve yaklaşımları yeniden ifade etmede esnek olarak kullanıldığı; teori, metot ve düşüncelerdeki yeni bulgular ve keşifler yoluyla kendi bilimsel devrimine tanıklık ettiği ve alternatif bir kültürel aşamaya ve duruma öncülük edecek yeni bilimsel perspektifin ve ideolojinin doğması şeklinde aşama aşama gelişecektir.

Beşinci Bölüm

Eğitim ve Müfredatta Önyargı

Hüda HİCAZİ

Günümüzde bilgi, görece sabit bir malumat ve düşünce toplamından damıtılan bir şey olmaktan çıkmış, akıl almaz bir hızla çoğalan ve çoğaldıkça tekrar tekrar değerlendirme işlemine tâbi tutulan devasa bir birikim olmuştur. O kadar ki, eğitim kurumlarının bu birikimi parçalamadan, bir bütün olarak öğrencilere aktarabilmesi neredeyse imkansızdır. Bu yüzden sınırsız sayıdaki veri ve bilgi karşısında, her kurumun devasa bilgi havuzundan kendi seçimini yapması ve bir dizi değeri öğrenciler adına belirlemesi gerekecektir. Bu durumda, doğal olarak karşımıza metodolojik bir sorun çıkmaktadır: Sınırlı sayıda dersten oluşan bir müfredat, sınırsız bilgi havuzundan nasıl seçilmelidir?

Müfredat oluşturmak kaçınılmaz olarak bir “dahil etme ve hariç tutma” işlemidir: Bir paradigma benimsendiğinde bilgi birikiminin kimi unsurları müfredattan dışlanır, kimileri de dahil edilerek kültürel geleneğin bütün birikimi bunlardan ibaretmiş gibi öğrencilere aktarılır. Karşılaştırma yapabilmek için, karşılaştırılacak iki bütün bulunması gerekir. İki farklı sisteme ait iki parçayı birbiriyle kıyaslamak kadar, parçayı ait olduğu bütünden ayrı değerlendirmek de anlamlı bir çaba olmayacaktır. Örneğin, protestanlık-kapitalizm tezinin, rasyonelleşme tezinin geniş kapsamından koparılamayacağı gibi.

Protestan Ahlakı ve Kapitalizm Ruhu'nun yazarı Max Weber'in ifadesiyle Batı kapitalizmi, Batı medeniyetine özgüdür. İslam'ı, bu kategoriye göre kavramaya çalışmak, Avrupa-merkezliğin ya da kategoriler emperyalizminin tuzağına düşmek olacaktır.

İslam medeniyeti alanındaki araştırmalar, yakın zamana kadar kendi kültürel ve dini üstünlüklerinden emin fakat kendi episte-

molojik önyargılarından habersiz olan sömürgeciler ya da bağınaz misyonerlerin tekelindeydi. İslam medeniyetine, hayran olunacak ya da kınanacak antik bir medeniyet olarak değil de evrensel değişim yasalarına tâbi sosyal bir süreç olarak bakan Avrupalı sosyal bilimcilerin çalışmalarını, ancak son zamanlarda okumaya başladık. Tüm sistemler ve yapılar üstünde ve hepsine de uygulanabilecek genel bir dile ve analitik kategorilere ihtiyaç vardır.

Bu konuyla ilgili meseleler ele alınmalı ve “Müslüman toplum, kimliğini kaybetmeden bilim ve teknolojiyi benimseyebilir mi?” tarzında içeriden soruların sorulmasıyla, yapının tüm gizemleri önümüzde açılacak ve sistemi işleten özgün yasalar görünür hale gelecektir. İslam toplumunda hukukun nihai meşruiyet kaynağının din olması bir kusur değil, yalnızca açıklanması ve değerlendirilmesi gereken bir özelliktir. Ancak, bu özellik değerlendirilirken Doğu’da ve Batı’da, geçmişte ve günümüzdeki İslami deneyimin bütünlüğü tek standart olarak kabul edilmelidir.

Böyle bakış açısının benimsenmesi, Batılı bakış açısını benimsemekten kaynaklanan sorulardan tamamen farklı bir sorular setini gündeme getirecektir. Bu durumda Batı kapitalizmi tarzına, Doğu’daki ekonomik kalkınma biçimlerine ve dünyadaki çeşitli modernleşme biçimlerine ilişkin araştırmalar tamamen farklı bir yöne yöneldiğinde, her okul müfredatı, evrensel bir insan anlayışına dayalı olarak kendi sorularını üretecektir.

Altıncı Bölüm

Kur'an'a Göre İnsan Doğası ve Yapay Zeka

Mahmud ZEVADİ

Yapay zeka ve insan aklı üzerine süregelen tartışmalara, yapay zekanın insan aklına eşit ya da insan aklından üstün olup olmadığı konusunda oluşturulan kuşkular damgasını vurmuştur. İnsan aklı ve yapay zeka arasındaki fark, insan ait kültürel semboller ve insan zekasının Kur'ani görüşünde de görülebileceği gibi, kısa ve uzun vadede varlığını sürdürecektir. İnsanlığın, insan aklının dayandığı kültürel sembollerini kullanmadaki yeteneği eşsiz bir özelliktir. Bu eşsizlik evrimin değil ilahi bir iradenin doğrudan sonucudur ve kendisinde insanların ulaşamadığı pek çok gizemi taşımaktadır. Bu durumda araştırmacılar, bu sırları yapay zeka makinelerinin tasarımlarına nasıl dahil edebilirler?

Son yirmi yılda, yapay zeka alanındaki araştırmalar teorik ve pratik seviyelerde ilerleme kaydetti. Nörofizyologlar ve çeşitli sosyal bilimciler de insan aklı ve yapay zeka üzerinde çalıştılar. Yapay zeka altyapıları, modern ve post modern toplumlarda büyüme-ye devam ettiği sürece, diğer alanlardaki uzmanlar da bu alana dahil olacaklar. Yapay zeka araştırmaları, bilgi çağına girmiş toplumlarda iş ve işlemlerin hızını ve kalitesini arttırarak insanların hayatını kolaylaştırmıştır.

İnsani akıl konusu, yapay zeka karşıtlarının ve savunucularının tartışmalarının merkezinde yer almaktadır. Araştırmacılar, "İnsan aklı neden yapay zekadan üstündür?" ve "İnsan aklında olup da yapay zekada olmayan nedir?" sorusunu sormak zorundadır. Bu gibi soruların cevaplanması; insan aklını daha iyi anlamak ve daha zeki makineler tasarlamak açısından yararlı olacaktır.

Bazı araştırmacılar, yapay zekanın ancak biyokimyasal donanıma sahip olduğunda insan aklıyla eşit düzeye gelebileceğine inanmaktadır. Diğerleri ise makinelerin insan beyni gibi çalışması için

onun gibi tasarlanması gerektiğini düşünmektedir. Dijital altyapı, makinelerin düşünmesine ve bilinçli bir zekaya sahip olmalarına izin veren bir yol olarak öne sürülmektedir. Öte yandan sezgi, ruh hali ve duyguların yapay zeka şemasında yer almaması, rasyonel düşünen bir makinenin insan gibi düşünmesini engelleyecektir.

Kültür fenomeni, insanlığı diğer türlerden ve yapay zeka makinelerinden ayırmaktadır. Kültür uzmanları arasında insanlığın sembolleri kullanımının kültürün en çarpıcı özelliği olduğu konusunda görüş birliği vardır. Davranışsal sosyal bilim teorileri ve paradigmaları, insanın doğası gereği kültürel sembolik bir tür olduğunu ve kültürel sembolleri kullanmadaki yeteneğinin, onu tüm diğer türlerden ve yapay zeka makinelerinden tamamıyla ayırdığını dikkate almalıdır. İnsan aklının doğru anlaşılması için beşeri kültürel semboller mutlaka araştırılmalıdır.

Düşüncelerin ve fikirlerin oluşumunda kültürel sembolleri kullanma yeteneği, bilişsel ve semantik süreçler hakkında güvenilir bilgi edinilmesinin temelini oluşturur. Kültürel semboller konusunda sağlam bir bilgi birikiminin bulunmaması, insan akli ve yapay zeka ile ilgili sürekli artan bilgi birikiminin kayıp halkasıdır. Bu alanda sağlam bir temel kurmak, araştırmacıların yapay zeka makinelerinin öğrenmeye ilişkin kusurlarını yani sağduyuya ve doğal bir dile sahip olmamasına dair eksikliklerini açıklamaları için gereklidir. Bu alandaki eksiklik, araştırmacıların insan aklının orijinalliğine yönelik anlayışını olumsuz yönde etkileyen çok önemli bir zayıflıktır.

Modern psikolojik ve sosyolojik çalışmalar, zekanın insanın sosyalleşmesine imkan veren kültürel sembollere dayandığını belirterek sosyal mahrumiyetin insan akli üzerindeki olumsuz etkilerini öne çıkartmaktadır. Kültür, akıl ve fikirleri araştıran çağdaş bilişçi bilim insanları, iki bakış açısını benimsemektedirler: rasyonel yani bilimsel aydınlanma görüşü ve romantik isyan görüşü. Bu görüşler yapay zeka tartışmalarıyla yakından ilgilidir. Birinci görüş, "bilinçli bir şekilde rasyonel ve bilimsel aklın emirlerinin zaman, mekan, kültür, ırk, kişisel arzu veya bireysel donanıma bakmaksızın aynı derecede bağlayıcı olduğunu, akılda geçerlilik ve değeri yargılamaya yönelik evrensel bağlamda uygulanabilecek bir standart bulunduğunu" savunmaktadır. Romantik isyan görüşü ise, "tümdengelim ve tümevarımcı aklın kapsamının ilerisine geçen fikir ve pratiklerin temelini ne mantıkta ne de

deneysel bilimde olmadığını, rasyonel ve irrasyonel de olmayıp sezgisel olduğunu” savunmaktadır.

Yapay zekanın insan aklına nazaran geriliği, romantikler tarafından öne sürülen hususları dikkate almayan sığ rasyonel- logaritmik yapısal tasarımından kaynaklanır. Bu nedenle, iki temel unsur mantık ve rasyonalite olan deneysel-pozitivist paradigma ne kadar güvenilirdir? İnsanlar, sadece mantıksal ve rasyonel düşünen varlıklar değildir ve insan aklının üstünlüğü soyut ve öznel özelliklerinden gelmektedir. İnsan akli karışık bir olgudur, bu yüzden yapay zeka ve insan akli araştırmaları katı ve dar görüşlü formüllerin peşinden gitmemelidir.

Modern araştırmacılar, insan akli konusunda, vahye dayalı metinlere pek başvurmamaktadırlar. Bunun nedeni, İslam dünyasını teğet geçen Batı’daki Rönesans deneyimi ile bu dönemde dinle bilim arasında gelişen genellikle düşmanca olan ilişkilere. İslam dünyasında böyle bir durum olmadığı için yapay zeka/insan akli alanındaki Müslüman araştırmacıların Kur’ana başvurmaları son derece mantıklıdır.

Dini ve seküler ilkeler, insanların yalnızca eylemlerinden dolayı sorumlu tutulabileceği ve insan aklının insana hem sorumluluk hem de hareketlerinde özgürlük verdiği konusunda hemfikirdir. Kur’ani duruş, yapay zekanın insan aklına eşit ya da üstün bir düzeye ulaşmasının mümkün olduğuna inanmayan modern bilim insanları ve akademisyenlerle Müslümanları müttefik haline getirmektedir. Ancak bu yakınlaşma, aynı nedenleri paylaşmalarından kaynaklanmamaktadır. Yapay zeka hiçbir zaman insan aklına eşit olamaz. Çünkü Allah ona ilahi nefesinden üflemediği. Yapay zeka, insan akli düzeyine ulaşamayacağı gibi bir insanın zeka düzeyi de hiçbir zaman Allah’la mukayese edilemez. Aklın kaynağına ilişkin tam bilgi Allah’a aittir ve insan o bilgiye ulaşamaz. Kur’ani bakış açısı, bizim bunu anlamamıza yardım edebilir. Batı’da çok tutulan deneysel-pozitivist yaklaşım, akıla ait olan üstün doğal yapıyı tanımayı reddettiği için bir işe yaramaz.

Yedinci Bölüm

Üçüncü Dünya Kültüründe Önyargıyla Mücadele

Feryal C. GAZUL

Entelektüel alanlar ve metodolojilerde üçüncü dünya ülkelerine karşı önyargı, genellikle bilinen bir gerçektir. Diğer yandan edebiyat, bu gibi önyargılara karşı direnç göstererek, bazen de bir kültürel direniş hareketi ortaya çıkararak, bu gibi yıkıcı bir fenomenle mücadelenin teorik olarak dile getirilmesinin öncülüğünü yapar. Edebiyat, sözel ve kavramsal olarak eşit olan üslup tekniklerine ve sanatsal stratejilere dayanır. Bu teknikler ve stratejiler herhangi birinin diğerine olan teknolojik üstünlüğüne dayanmaz, ikisi de eşittir. Edebi ifade, ilerici/gerici veya gelişmiş/gelişmemiş ikilemiyle paralellik içermez. Aksine, zulmedilen ve önemsizleştirilen kesimler, zalim ve güçlülerden sanatsal düzeyde daha yaratıcı ve daha üretkendir.

Yazarın içinde bulunduğu şartlara göre yerleşik önyargıya karşı yaratıcı direnç farklı şekiller göstermektedir. Bu bölüm Afrika kıtasından üç yazarı ele almaktadır; **Things Fall Apart**'ın [Her Şey Çöküyor] yazarı Nijeryalı Chinua Achebe, **Season of Migration To The North**'un [Kuzeye Göç Mevsimi] yazarı Sudanlı Tayyib Salih, ve **I am an Arab, I am Suspect** [Ben Bir Arabım, Şüpheliyim] kitabının Faslı yazarı Tahir bin Cellun.

Achebe'nin kitabı **Things Fall Apart** bir üçüncü dünya ülkesinden onurlu bir adamın, Obi etnik grubundan, işgalci sömürgecilerin saldırısı ve yabancı değerlerin dayatılması sonucu intihar eden Okonkwo'nun trajedisinin hikayesidir. Roman, gerçekçiliği ve ikna ediciliği ile sarsıcı bir eserdir. Çünkü mücadeleyi, ne Avrupalı kötü adama karşı Afrikalı kahraman şeklinde ve ne de iyi ile kötü arasındaki bir mücadele olarak sunmaktadır. Bunun yerine, işgal sürecini adım adım analiz ederek bu sürecin Afrika kültürü

ile senkronize olması, yerli kültürün boşlukları ve zayıflıklarından yararlanmasını ve uygulanma düzeylerini ele alan Achebe, sömürgeci güce yaratıcı direnç sağlayacak stratejileri ve teknikleri kullanıyor.

Achebe, Afrikalı ve Avrupalı ideolojileri karşılaştırarak her ikisini de gün ışığına çıkarıp özgürleştiriyor. Yazar, her ikisini de aynı platformda ele almak suretiyle adil bir karşılaştırmanın zeminini oluşturmakta ve ırkçı hiyerarşiyi ortadan kaldırmaktadır. Ayrıca, misyoner Avrupa Hıristiyanlığı ile yerel Afrika dini arasındaki sembolik ve doktriner farklılıkları bir tür karşılaştırmayla ortaya koyan yazar, iki dini; dogmalarındaki farklılıklara rağmen pratikte aynı özün iki örneği olarak sunuyor. Bu karşılaştırmalı yaklaşım, bizi dinleri hiyerarşik olarak sınıflandırmaktan ve dinin temeli olan bazı inanç sistemlerini reddetmekten alıkoyar. Yazarın teknikleri, yabancı okuyucuyu kendi kültürel varsayımlarını sorgulamaya yönlendirerek cezbeder. Achebe'nin kitabında kültürel önyargılara karşı direnç, mecaz tekniğinin önyargıyı ortaya çıkartmak için etkin bir şekilde kullanılmasıyla gösterilir.

Salih'in romanı **Kuzeye Göç Mevsimi**, sömürgeciliğe ve yeni sömürgeciliğe karşı bir duruş sergilemektedir. Roman, kuzeyli önyargılarına ve Afrikalının yanlış anlaşılmasına; yaşananları karikatürize ederek ve edebi tartışma yoluyla yeniden yorumlayarak direnir. Salih, Shakespeare'in Othello'suna, Venedik'teki Mağripli trajedisine karşılık vermek için romanını Arapça yazmıştır. Othello trajedisi, Arap dünyasında sahnede sergilenen ilk drama oyunudur. Salih, Arap ve İslam dünyasındaki Othello imajının yapısökümünü yaparak Shakespeare'in Avrupa'daki Afrikalı imajına karşı çıkmak ve onu düzeltmek istemiştir

Salih, Othello'nun öfkesinin, ancak Othello'nun Venediklileri, Venediklilerin de onu aslında hiç benimsemediği görüşü kabul edildiğinde anlaşılabilir olduğunu söylüyor. Bunun "milliyetçi bir öfke, bir kültürler çatışması" olduğunu belirtiyor. İngiltere'ye okumaya giden bir öğrenci olan Sudanlı başkahraman Batı'nın kendi dünyasına tecavüzünü ve önyargılarını nasıl gördüğünü açıklıyor. Salih, halihazırdaki Afrikalı imajının yapısökümünü yapmak için hiciv ve abartma dili kullanarak karmaşık bir strateji izlemektedir. Yazar, Mustafa Said'i sahte bir kahraman, zalim ile zulmedilen, otorite ve bağımlılık arasında bir kültürel birliğin

ürünü olarak sunuyor. Sonuç ise, ne kendi evine ne de yabancı bir memlekete ve kültüre ait bir melez kişilik olarak ortaya çıkmıştır.

Bin Cellun **"I Am an Arab, I Am Suspect"** [Ben Bir Arabım, Şüpheliyim] adlı etkili eserinde, yapısal ironiye başvurmuştur. İroniyi, sömürge insanının sadeliğini, toplum kötülüğü ve dünyanın sapkınlığı ile karşılaştıran bir anlatım yapısında buluyoruz. Bütün bu tespitleri, ancak satır aralarında görebiliyoruz. Bir Arap, ona karşı önyargılı olan ve onu sürekli bir şüpheli olarak algılayan Batı dünyasında masumiyetini kanıtlayana kadar suçludur. Karakter köktendinci olarak algılanmasına şaşırır, bu da okuyucuya "öteki"nin nasıl görüldüğünün mutlaka "ötekinin" davranışlarından kaynaklanmadığını; önyargılı ithamlar ve yerleşik suçlamalardan kaynaklandığını gösteriyor. Bu masum işçinin neden her zaman şüpheli olarak görüldüğünü sorgulaması, okuyucuyu tüm ırkçı, mezhepçi ve sınıfçı önyargılarıyla mevcut şartları kınamasa bile en azından onaylamamaya yöneltmektedir.

Bin Cellun, anlatımını dramatik ironi tekniğine dayandırırken, olayın iki yönünü aynı anda sunarak yargılamayı okuyucuya bırakıyor, bir sonuç ya da öğüt çıkarmıyor. Bunun yerine, olayın iki yönünü birden sunuyor ve hükmü okuyucuya bırakıyor. Anlatım tarzı ise tiyatral ironi tekniğine dayanıyor. Burada, bildik olanı yabancılaştırma ve ayrı olanları birleştirme tekniği, okuyucuyu, düşünmeye ve önyargı şokunu hissetmeye zorlamaktadır. İrkçi toplum, bu önyargıyı normalleştirmeye ve okuyucuyu bunu kabule teşvik ederken yaratıcı yazar ırkçılığı görmezden gelmenin mümkün olmadığını vurgulayarak bu teşvik sürecini tersine çevirmektedir.

Böylece Afrikalı yazarların, yalnızca eleştirel makaleler yazarak kınama yoluyla değil, aynı zamanda önyargıyı roman halinde formüle ederek ve belirli direniş stratejileri oluşturarak önyargıyla mücadeleye katkı sağladıklarını görüyoruz. Bu teknikler, farklı görünenleri karşılaştırmayı, temel bir anlatıyı yeniden yorumlamayı, dikey hiyerarşiyi yadsıyarak yatay bir ilişkiye dönüştürmeyi, baskın söylemin etrafını ve içeriğini aydınlatarak önyargıların altındaki ortaya çıkarmayı içerir. Böylece, mevcut önyargılara yönelik kapsamlı bir bakış açısı sunulurken, aynı zamanda önyargıların doğduğu ve geliştiği zeminin yapı-sökümü de yapılmaktadır.

Sekizinci Bölüm
**Metodolojinin Ötesinde:
 Batı Edebi Eleştirisinde Önyargı Biçimleri**

Saad Abdurrahman el-BAZİ'İ

Batı'daki edebi eleştiri metotları, onları ortaya çıkaran kültürel bağlam lehine önyargılıdır. Arap-İslam kültüründen gelenler gibi Batılı olmayan bir eleştirmen bu metotlardan herhangi birini kendi kültürüne ait edebiyata uygulamak isterse iki seçenekle karşı karşıya kalır. Edebi metinlerin yanlış anlaşılmasına yol açabilecek metotları, onları oluşturan sonuçları ve ideolojileri istemeden de olsa benimseyerek olduğu gibi uygulamak; ya da metodu radikal bir şekilde değiştirerek orijinalinden büyük ölçüde farklı bir şekilde uygulamak. Metodolojinin, ait olduğu ortamdan az bir değişiklikyle ya da hiç değişiklik yapılmadan koparılabilmesi iddiası, böyle bir metodolojinin kültürel ve felsefi arka planının tarihsel analizi karşısında temelsiz kalacaktır.

Batılı önyargı sorunu tekrar ele alınmalıdır. Benimsenme gerekçeleri hafife alınmadan dikkatlice kontrol edilmelidir. Bazı eleştirmenler ve aydınlar, bazı metotların önyargılı olmadığını ve tarafsız araçlar olduğunu düşünüyorlar. Çağdaş Arap eleştirmenler, Arap ilmini zenginleştirmede, kültürel bağlamlarda engelleri aşmada, ulusal mirası canlandırıp ilerlemeye ayak uydurmada etkili olacağına inandıkları yapısalcı metodu tarafsız eleştiri aracı olarak kullandılar. Arap düşüncesi ve edebi eleştirisi tarihindeki bu tanıdık bakış açısı neredeyse karşıtı olan bakış açısı kadar güçlü bir tarihi ve ideolojik köklere sahiptir. Batı eleştirisinde geliştirilen metotların önyargılı olduğunu söylemek, yalnızca Batı'da değil her yerde aynı tarzda geliştirilen eleştiri metotlarını da tanımlamak anlamına gelecektir. Burada sözünü ettiğimiz, kültürel özgünlük gibi kavramlarda örtülü olarak bulunan önyargıdır.

Bu metotların önyargılı olduğunu veya kültürel özgünlüklerinin önemini kabul etmenin bu metotların tümünden ilgisiz olduğu anlamına gelmediğidir. Bu argüman, ortak yarar ihtimalini veya ortak özelliklerin varlığını dışlamaz. Bütün bunları yok saymak, naiflik riskini üstlenmek ve tarih boyunca insan düşüncesinin gelişimine karşı çıkmaktır. Metotların önyargılı olması, kültürün çeşitli unsurları arasındaki homojenlik ve aynı unsurları aynı amaç ve önem için başka bir kültürde kullanmanın zorluğu demektir. Bu makalede ele alınan Batı eleştirel ürünlerinin bir kısmı, bir başka tür önyargının bilincindedir. Batılı eleştiri metotlarının sınırlılığı ve kendi içine kapanıklığı buna örnek sayılabilir. Son yıllarda çok sayıda Batılı düşünür ve eleştirmen, Batı'nın kendi içine kapanıklığını yenme arzusunu dile getirmektedir.

Filozof İbn Sina, mantık biliminin kapsamlı felsefi bir bakışı sürdürdüğünü belirterek metodoloji sorununu mantık alanı içinde sunmuştur. Bu bakıştaki fark metodolojik ve mantıksal düzlemlerdeki farka dayanmaktadır ve genelde Aristocu Yunan felsefesinden kaynaklanmaktadır. Eğer felsefe değişirse, dayandığı araştırmanın metodolojik temellerinde ve epistemolojik çıkarımlarında da doğal olarak değişimler olacaktır. İbn Rüşd, İslam dünyasında Yunan düşüncesinin en ateşli savunucularından birisi olarak tanınmaktadır. Ancak, Aristocu şiirin sınırlı uygulanabilirliği hakkındaki onun değerlendirmesi, kültürel farklılığın doğurduğu potansiyel önyargıya ilişkin genel duyarlılığın güçlü bir göstergesidir.

Müslüman aydınlar içindeki daha tutucu olan bazı kimseler, Arap-İslam medeniyetinin evrimi boyunca farklı zaman ve mekanlarda kültürel açık kapı politikası çağrılarına karşı direnmişlerdir. Amerikalı felsefeci John Dewey'e göre, mantık doğal olarak belli bir felsefi ilke lehine önyargılıdır. Mantıkçılar, bir felsefi doktrine güçlü biçimde bağlıdır ve çoğu zaman analizleri ve sonuçlarını bu doktrine dayandırırılar. Metodolojinin epistemolojik amacından ayrılmak zorunda olduğunu söylemek, biçim ile içeriğin birbirinden koparılmasını istemektir. Benzer şekilde, ortak insani amaçların varlığı, bu hedeflere ulaştıracak araçların çeşitliliğini engellemez. Northrup Frye'e göre, edebi eserler ortak sembollere, geleneklere ve modellere dayanan organik bir birliği temsil ettiğinden eleştiri metotları ile amaçları arasındaki uyum, ancak eleştirel ilkeler ve hipotezler, eleştiride ele alınan sanatın kaynaklanırsa mümkündür. Frye'nin metodolojisi, kapsamını

edebi eserler arasındaki sembolik ya da tipolojik bağlantılar gibi türleri araştırarak genişletmesiyle diğer biçimci eğilimlerden ayrılmaktadır.

Modern Batı kültürü sekülerliğe eğilimlidir. Fakat bu, Batı düşüncesi ya da kültürünün dinden tamamen arınması anlamına gelmez. 18. yüzyılın ortalarına doğru genel olarak dine düşman olan Aydınlanma'nın etkisiyle, Kutsal Kitap'ın yeniden tefsir edilmesi yoluyla dini savunmaya çalışan bir eleştirel hareket ortaya çıktı. Bu tefsir, Kutsal Kitap'ın Doğu şiiri, özellikle de İbrani şiiri olarak edebi ve mitolojik yapısını öne çıkarıyordu. Bu gibi gelişmeler romantizmin yükselişiyle paralellik göstermiş ve Batı edebi eleştirisinde dini metinleri dünyevi metinlerle eşit sayan kutsal/seküler eleştiri birleşiminin netleşmesine yardım etti. Bu çelişkili açıklamalar, sekülerliği sahiplenen, ancak kendi dini ve metafiziksel köklerinden kurtulamamış olan bir kültürün çok önemli ikilemelerinden birisini yansıtmaktadır. Freud, Heidegger ve Nietzsche gibi bilim adamlarının metafiziğin üstesinden gelmek için eserlerinde verdiği çabalara rağmen bu ikilem yüzyıllar boyunca sürmüştür.

Sonuç olarak: Batı eleştirel metotları, önemli ölçüde evrensellik kazanmıştır. Ancak yine de içlerinde önemli ölçüde kültüre özgü, yurduna özgü olan ve aktarılması mümkün olmayan bir bölüm kalacaktır. İşte bu nitelik, Batı kültürel şartlarını paylaşmayan insanların, eğer mutlaka kullanmaları gerekiyorsa bu tür metotları kullanmadan önce ayrıntılı biçimde gözden geçirmelerini zorunlu kılmaktadır.

Dokuzuncu Bölüm
**İslam Toplumlari Mimarisinde
Tasarım Teorileri ve İlkeleri:
Toplum İnşasına Törenler Üzerinden Bakmak**

A. İ. ABDÜLHALİM

Az gelişmişliği, yabancılaşmayı ve şimdilerde İslam dünyası ve diğer gelişmekte olan toplumların çoğunda mevcut olan ataleti aşmak için mükemmellik ve güzellik değerleri gereklidir. Az gelişmişlik, üretim araçlarının, özellikle de insan ürünü çevrelerde, kendi kültürlerinin mayası olan unsurlardan koparılmasından kaynaklanır. Bu kopuşa rağmen, bina yapımını toplumun kültürüyle ilişkilendirebilecek kültürel mekanizmalar hâlâ mevcuttur. Bunlar, insanların yaratıcı enerjisini, topluluk kaynaklarını ve becerilerini içerir. Toplumun düzeninin belirlenmesine, insanların yaratıcı enerjilerinin ortaya çıkmasına, toplumsal kaynaklar ve becerilerin yeniden üretilmesine imkan veren "bina açılış törenleri" binayı toplumla ilişkilendiren bir mekanizmadır. Bununla birlikte bugün çoğu toplumda, inşaat faaliyetleri resmi kurumların kontrolü altındadır. Toplumsal sürecin yeniden üretilebileceği faaliyetler kategorisi; sınırların tanımlanmasını, merkezlerin kurulmasını ve binaların toplumla bağlanmasını içerir. Eğer toplumun yeniden üretim süreci yapı faaliyetlerine yönlendirilirse, bina yapımı insanların zindeliğine ve toplumların yaratıcı gelişimine katkıda bulunabilir.

Birçok toplumun, temel atma, ana girişin dikilmesi, köşe taşının konulması, çatının örtülmesi, arsanın bölünmesi, sınırların belirlenmesi, mülkiyetin satışı veya el değiştirmesi gibi bina odaklı törenler tasarlaması, bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Ancak günümüzde bina açılış törenleri, bina yapımı sürecindeki önemini yitirmektedir. Günümüzde binanın, ekonomik gereklilik, verimlilik ya da rasyonalite namına törenlerden ayrı tutulması

gerektiğini savunmak moda oldu. Buna göre kültür ile üretim arasındaki bütünleşmenin en fazla sembolik düzeyde kalması gerekir. Ancak, böyle bir argüman hatalı ve yanıltıcıdır.

Kültür ve üretimin bütünleştirilmesi, hem mümkün hem de gereklidir. Bulgular, törenin üretkenliği ve performansı artırdığını ve de üretilen şeylerin kalitesini geliştirdiğini göstermektedir. Bina, ekonomik büyümeyi insanların canlılık ve yaratıcılıklarıyla birleştirmede, sermaye ve yetki birikimi, bilgi ve kimlik, yaratıcı enerji ve toplumsal dayanışma yenilenmesi gibi hususlarda, diğer üretim süreçlerinden daha fazla katkı sağlayabilir. Toplumun kalbinde inşa edilen önemli bir proje, özellikle yerli zanaatkârları ve yerel çevreye en çok uyan inşaat malzemesi kullanıldığında onun yaratıcı kapasitesini yenileyebilir. Bu, yeniliğe yol açan bir kombinasyona; taş işçisinin becerilerini ve geometri bilgisini, teknisyenin yazılı talimat ve çizimlerle çalışabilme yeteneğiyle birleştirmesine yardımcı olur.

Onuncu Bölüm
**Teknoloji ve Kalkınma Üzerine
Düşünceler: Kültürel Bir Bakış Açısı**

Hamid İ. MUSLİ

Önyargı sorunu kültürel ve bilimsel ilgi alanlarımızın merkezinde yer almaktadır. Modernleşme, kalkınma ve teknolojiyle ilişkili birçok terim, hâlâ Batılı ve Müslüman hükümetler ve uluslararası kurumlar tarafından aynı derecede yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu gibi terimler, farklı siyasal ve kültürel bağlamlarda anlam değişikliğine uğramadan kullanılamaz. Batılı anlayışlara dayalı terimleri geliştirme girişimleri üçüncü dünya ülkelerinde başarısız olduğu gibi İslam ülkelerinde de başarısız olmuştur. Bu terimleri kullanma yönündeki ısrar, Müslümanların modernleşmeye ve Batı teknolojisine inanma beklentisini göstermektedir. Müslümanlar, kültürel, bilimsel ve profesyonel oluşumları sırasında farklı seviyelerde Batı'nın değişim rüzgarlarına maruz kalmıştır. Müslümanların dünyayı değiştirebilmeleri için önce kendilerini değiştirmeleri gerekir. Bunun için de, kültürel, bilimsel ve pratik faaliyetlerini yöneten, Batılı kültürel önyargıya maruz kalmış tüm ilkeleri, kriterleri ve değerlerini, tekrar gözden geçirmeleri zorunludur.

Önyargı konusu, kültürel bağımsızlık konusuyla yakından bağlantılıdır. Zaman geçtikçe Müslümanlar, Batı'ya karşı gittikçe daha fazla bağımlı hale gelmekte ve kendi bağımsız kültürel atılımlarında daha kısıtlayıcı kavram ve şartlarla karşılaşmaktadırlar. Birey ya da grupların kendi kültür kalıplarından tamamen koparılıp, yabancı bir kalıbı kabul etmeleri zordur. Kültürel değişim süreci, çok sayıda yabancı kültürel unsurun uzun dönemler boyunca sürekli faaliyette olmasını gerektirir. Egemen kültür, kültürel istila ile diğer kültürü boyunduruk altına alarak bağımsızlığından yoksun bırakma girişiminde bulunur. Bu süreç, hayati ve yaratıcı potansiyeli saf dışı bırakıp egemen kültüre bağlılığı arttırarak en-

tegrasyonu yok eder ve işgal edilen kültürün yapısında boşluklar oluşturur.

“Teknik” ve “teknoloji” kavramlarının kullanımı bir topluma neyin ihraç edildiğine ya da aktarıldığına göre farklılık gösterir: Teknik, üretim faaliyetinin kendisiyle ilgilidir, teknoloji ise üretimden daha yüksek bir seviyede, zihinde ve fiziksel realitede gerçekleşir. Bazı projelerin bize hazır bir halde gelmesi gibi, bazı kavramlar da siyasal ve sosyal kullanım için paketlenmiş halde sunulmuştur. “Teknoloji aktarımı” iki taraf arasında tek yönlü bir aktarımı ve de teknolojinin bir sosyo-kültürel bağlamdan diğerine aktarılabilen bir “obje” olduğunu varsaymaktadır. Bu tamamen yanlıştır. Birçok deney teknolojinin aktarılamaz olduğunu göstermiştir. Teknolojik unsurları aktarmak sadece satın alma ve işletme aşamalarında mümkündür. Arap-İslam dünyası kendi teknolojik kapasitesini inşa etmek için büyük bir çaba sarf etmedikçe, teknolojik bağımsızlık için belirleyici olan adaptasyon ve yenilik seviyelerine ulaşması asla mümkün olmayacaktır.

Üçüncü dünya ülkelerinde egemen olan yaklaşım, endüstriyel Batı toplumlarından ya da Japonya’dan teknik aktarımına dayalı kalkınma planları yapmak ve uygulamak oldu. Bu tutum, alıcı toplumda sosyal ve kültürel etkiler ile Batılı sosyal hedeflerin, Batı’daki endüstriyel düzenlemelerin taklit edilmesiyle yakalanabileceğini düşünen “nihilist”¹ bir yaklaşıma kapı açtı. Bu ikilem, teknolojiyi kendi kültürel yapımızın potansiyeli ve özelliği olarak nasıl benimseyebileceğimizi sorgularsak, daha olumlu bir açılım kazanabilir. İslam toplumlarının Batı kalkınma modelini benimsemesi, bireyleri Batılı ürünlerin, tekniklerin ve hizmetlerin tüketicisine dönüştüren dengesiz alışveriş ilişkilerinin doğmasına yol açtı.

Değişim; insanların kendilerini geliştirmesi, bilinçlenmeleri ve katılım yoluyla oluşmaz. Kültürlerin temel işlevlerinden biri de değerler üretmek ve eski değerleri yeniden oluşturmaktır. Batı modeli, kültürleri bu işlevden yoksun bırakarak kültürel farklılığın kaybolmasına neden olur. Halbuki modernleşmenin özü, kültürel

[1] Türk Dil Kurumuna göre nihilizmin kelime anlamı hiççiliktir. Bu görüşü savunan kişilere ise nihilist denir. Nihilistler, ahlak, erdem, sorumluluk gibi tüm toplumsal değerleri reddederler. Onlara göre insanın var olması tamamen tesadüfidir ve herhangi bir dayanağı yoktur. Bu nedenle hiçbir erdem ve ahlaki normun geçerliliği yoktur. (Ç.N.)

anlamda kendini gerçekleştirmekten, bilimsel ve teknolojik ihtiyaçları sağlamak için gerekli kültürel ve sosyal değişimleri yapmaktan ibarettir. Müslüman dünyası, mevcut yöntemlerin yabancılaşmaya yol açtığı eğitim sisteminde kültürel bir devrime ihtiyaç duymaktadır. Müslüman kültüründe, dünyadayken cennete ve maddi refaha ulaşmak hiçbir zaman nihai bir hedef olmamıştır. Bunun nedeni, bu kültürün evrenin merkezine insanı koymaması ve dünya hayatını sonsuz yaşamdan ayrı görmemesidir.

On Birinci Bölüm

Fizik Yasaları Formülasyonunun Arkasındaki Felsefi Kanaatler

Mahcub TAHA

Fiziğe yönelik popüler görüş, fizik yasaları ve teorilerini tartışmasız bir biçimde benzersiz bir gerçek olarak görmektedir. Bu görüş, tüm bilimsel anlaşmazlıkların laboratuvarda çözülebileceği ve bilimsel deneyin son hüküm verici olduğu öncülüne dayanmaktadır. Halbuki bu sadece doğal bilimler için geçerlidir ve gözlemler sadece bir başlangıç noktası olarak kabul edilir. Teorileştirilmesi şarttır ve bilimsel çalışmanın gerçek ruhunu temsil eder. Bilim, ancak insan aklının bu bilgileri kavraması ve onları her açıdan gözden geçirmesi, bilginin tek bir matematiksel veya sözel açıklama halinde birleştirilmesine imkan verecek şekilde birbiriyle ilişkilendirilmesi yoluyla ortaya çıkar. Deneysel metotlar, sadece teknolojik buluşlara dayanarak değil, teorileşme ve bilimsel düşüncenin metotlarına da dayanarak yüzyıllardır gelişmekte ve ilerlemektedir. Bu ilerleme, deneysel gözlemlerden genel yasalar formüle edebileceğimiz bir metodoloji kurmamızı sağlamıştır. Burada üç farklı soyutlama görülmektedir: Doğrudan gözlem ve ölçümlerden çıkartılan koruyucu yasa düzeyi; bilinen koruyucu yasaların geçerliliğini doğrulayan genel yasa düzeyi; ve araştırılan temel etkileşimler için birleşik bir matematiksel formül sunan kapsamlı teori düzeyi şeklinde sıralanabilir. İnsan düşüncesi, deneysel bulguların genelleştirilmesinde ana faktördür.

Doğa bilimleri, doğa olaylarının nedensellik bakımından birbiriyle bağlantılı olduğu rasyonel bir evrende yaşadığımız temel varsayımına dayanmaktadır. Nedensel bağıntı bilimsel metodun hâlâ olmazsa olmaz bir unsurudur fakat deneyin sonuçlarıyla aynı fikirde olmak ve aynı kaniya varmak için determinizm² var-

[2] Determinizm, evrenin işleyişinin, evrende gerçekleşen olayların çeşitli bilimsel yasalarla, örneğin fizik yasaları ile, belirlenmiş olduğunu ve bu be-

sayımındaki değişiklikler uyarlandı. Doğal dünya görüşü, ikna edici bir mantıkla savunulması imkansız olmasına rağmen fiziksel bir bakış açısının benimsenmesini gerektirdi. Bazen bilimsel bir teori deney sonuçlarıyla uyumlu olmasına rağmen felsefi sebeplerle reddedilir. Temel etkileşimler düzeyinde, bilimsel araştırma deneyden kaynaklanmayan felsefi ilkeler ile ilişkilidir. Bu ilişki, doğa bilimlerindeki araştırmalara entelektüel ve kültürel bir boyut kattığı için önemlidir. Ve bu ilişki, teknolojik uygulamalar ve insan düşüncesi alanına katkıda bulunabilir. Birçok temel bilimsel yasanın formülasyonunun geniş kapsamlı genellemelere dayanması, belli felsefi bakış açılarının deneysel bilimler sonucu ortaya çıktığı izlenimini uyandırmaktadır. Halbuki bu gibi durumlar, deney ve gözlemin sınırlarını aşmaktadır.

Hikmet sahibi bir yaratıcıya inanan bir araştırmacı, insanların hür iradesinin psikolojik bir aldanış değil, bir realite olduğuna inanır. Bu yüzden parçacıkların davranışlarının önceden belirlenmiş olduğu kanaatindeki fizikçilerin aksine, o bu determinizmin belli bir karmaşıklık derecesinde ve de olgun bir insan aklının gelişim düzeyinde durması gerektiğine inanır. Tanrı'nın yasalarıyla bağdaşmayan rastlantı kavramını da reddeder. Rastlantı kavramı, insanoğlunun gördüğü fenomenlerin ötesindeki nedenlere ve kaynaklara karşı körlüğünün bir ifadesidir. Dolayısıyla doğa bilimlerinde gösterilen her çaba, o çabayı gösterenin ideolojik, entelektüel ve felsefi görüşlerini de yansıtan birer çalışmadır. Bu, bilimsel yazılar değerlendirilirken mutlaka göz önünde bulundurulması gereken bir durumdur.

lirlenmiş olayların gerçekleşmelerinin zorunlu olduğunu öne süren öğretidir. Deterministler, evrendeki her sonucun, her olayın gerçekte bir nedeni ya da nedenleri bulunduğunu, doğanın nedensel yasalara tabi olduğunu ve evrende hiçbir şeyin nedensiz olmadığını savunurlar. (Ç.N.)

YAZAR

Abdülvahab M. El-MESSİRİ (1938–2008), Fahri İngilizce profesörüydü. Kahire’deki Ain Shams niversitesi’nde edebiyat ve eleştirel teori konularında ders veriyordu. Entelektüel ve aktivist bir kişiydi. retken bir yazardı, Siyonizm, modernizm, postmodernizm, sekülerizm ve materyalist felsefe vb. gibi çeşitli konularda altmış kitap ve birçok makale yayınladı ve yazdı. Belki de en ünlü eseri aynı zamanda 20. yüzyılın en önemli Arap ansiklopedisi olarak adlandırılan Yahudiler, Yahudilik ve Siyonizm Ansiklopedisidir. (8 cilt)

IIIT Özet Kitaplar Serisi

IIIT Özet Kitaplar Serisi, okuyucuya orijinal eserin içeriğine ilişkin ana fikri sunmak için tasarlanmış, Enstitü'nün temel yayınlarının kısaltılmış nüshalarından oluşan önemli bir seridir. Kısa, okunması kolay ve zamandan tasarruf sağlayan bir formatta hazırlanan rehber niteliğindeki bu özet metinler; asıl yayının dikkat ve özenle hazırlanmış genel bir çerçevesini sunmakta ve okurları asıl yayını daha yakından keşfetmeye teşvik etmesi umulmaktadır.

Akademik dünyaya egemen olan, Batının kültürel paradigması, günümüzde var olan en yaygın ve en çok kabul gören önyargı biçimlerinden birisidir. Etkisi İslam dünyasının her yerinde yoğun olarak hissedilmekte ve ağırlığı tüm araştırma biçimlerini ezip geçmektedir. Kutsalı referans almayı dışlayan bu paradigma karşısında, Müslüman araştırmacılar ve âlimlerin bu paradigmanın taleplerini benimsemesi ve İslam toplumlarının bu paradigmanın "standartları"na uymak için "reform" yapmaları ne kadar akla uygundur?

El-Messiri bilgi edinme yolu olarak felsefi pozitivizme karşıydı. Bu anlayışı içinde Rönesans'ın özünde Batılı düşünce teorilerin ithali ve kendisini İslamî düşünce topluma dayatmaya çalışan faydacı materyalizme odaklanan bir yabancı paradigmanın kabulü anlamına geldiği bir emperyalist epistemolojinin parçası olarak görüyordu. Yazarın görüşüne göre, bu anlayış bir kalkınma modeli işlevi göremez.

Bu derlemeyi oluşturan makalelerde, İslam dünyasının sosyo-ekonomik ve dinî realitelerine aslında tamamen yabancı olmasına rağmen, bu pozitivizmin paradigmaları, terminolojileri ve araştırma modellerinin neredeyse tamamen benimsenmesi ve sorgulamaksızın kabul edilmesi ile bu çerçeveyi bilgi edinmenin ve insanî şartları anlamının tek rasyonel yolu olarak sunmanın sonuçları incelenmekte ve eleştirilmektedir.

